

MAŁGORZATA LUBIENIECKA

Nauczanie muzyki
w klasztorach krakowskich
w dobie autonomii galicyjskiej
(1867-1918)

AKADEMIA IGNATIANUM • WYDAWNICTWO WAM

KRAKÓW 2015

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Kraków w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1918	21
I. Kraków w swoim rozwoju przestrzennym, demograficznym, gospodarczym i kulturalnym	21
II. Znaczenie Kościoła krakowskiego w latach 1867–1918	29
III. Ogólny zarys dziejów powstania klasztorów krakowskich	31
Rozdział II	
Życie muzyczne miasta Krakowa w dobie autonomii galicyjskiej	37
I. Organizacje muzyczne i placówki edukacyjne powstające i działające w Krakowie w latach 1867–1918	37
II. Krakowskie konserwatorium muzyczne	46
III. Krakowskie chóry i orkiestry	48
IV. Krakowska muzyka kościelna	51
V. Koncerty w galicyjskim Krakowie	55
Rozdział III	
Formacja zakonna w zgromadzeniach zakonnych żeńskich czynnych i klauzurowych	59
Rozdział IV	
Obowiązki duchowe wypełniane przez siostry zakonne w zgromadzeniach żeńskich	79
I. Podział klasztorów żeńskich zgromadzeń zakonnych czynnych i klauzurowych ze względu na charakter i cel działalności	87
II. Przygotowanie do zgromadzenia zakonnego	91
III. Znaczenie śpiewu w okresie formacji zakonnej zgromadzeń zakonnych żeńskich	93
1. Śpiew w zgromadzeniach kontemplacyjnych	94
2. Śpiew w zgromadzeniach czynnych	100

3. Metody nauczania śpiewu w zgromadzeniach czynnych i klauzurowych	104
4. Rodzaje śpiewu wykonywanego przez siostry zakonne	107
5. Nauczyciele śpiewu w zgromadzeniach czynnych i klauzurowych	109
5.1. Klasztory czynne	110
5.2. Klasztory kontemplacyjne	111
6. Instrumentaria klasztorów żeńskich zgromadzeń zakonnych czynnych i klauzurowych	114

Rozdział V

Formacja zakonna i obowiązki duchowe w zgromadzeniach zakonnych męskich	125
--	-----

I. Formacja zakonna i jej etapy	125
II. Obowiązki duchowe zakonników	143
1. Reguły zakonne	143
2. Funkcje w zgromadzeniach zakonnych męskich	147
3. Charakter, cel i struktura klasztorów męskich	151
4. Studia klasztorne	154
5. Śpiew w okresie formacji zakonnej	164
6. Rodzaje śpiewu i sposoby jego wykonywania	171
7. Śpiew w liturgii klasztorów męskich	177
8. Metody nauczania śpiewu	181
9. Nauczyciele śpiewu w klasztorach męskich	183
10. Instrumentaria klasztorów męskich	185
11. Muzykalia klasztorów męskich	187

Rozdział VI

Edukacja muzyczna w krakowskim seminarium duchownym	193
---	-----

I. Początki krakowskich seminariów duchownych	193
1. Seminarium zamkowe (1602–1801)	194
2. Seminarium stradomskie (1732–1801)	195
3. Seminarium akademickie (1758–1801)	196
4. Seminarium diecezjalne na Stradomiu (1801–1901)	196
5. Warunki przyjęcia do seminarium	197
6. Metody nauczania	199
7. Kadra nauczycielska	199
8. Podręczniki do nauczania śpiewu kościelnego	200

Rozdział VII

Nauczanie muzyki i śpiewu w szkołach przyklasztornych prowadzonych przez zgromadzenia żeńskie i męskie	201
---	-----

I. Działalność edukacyjna klasztorów żeńskich	201
1. Organizacja szkolnictwa w Krakowie w dobie autonomii	201
1.1. Przepisy prawne	202
1.2. Rodzaje szkół	202
Szkolnictwo ludowe	202
Szkolnictwo realne	203
Kursy nauczycielskie; preparandy	204
Seminaria nauczycielskie	206
2. Obowiązek szkolny	207
II. Organizacja szkolnictwa klasztornego	208
1. Szkoły prowadzone przez żeńskie zgromadzenia czynne i ich przemiany	208
1.1. Szkolnictwo ludowe	209
1.2. Klasztorne szkoły zawodowe	210
1.3. Szkolnictwo realne	210
1.4. Kursy nauczycielskie – preparandy	210
1.5. Seminarium nauczycielskie	211
2. Szkoły prowadzone przez żeńskie zgromadzenia kontemplacyjne i ich przemiany	220
III. Plany i programy nauczania muzyki i śpiewu w szkołach przyklasztornych	224
1. Plany i programy obowiązujące w szkolnictwie państwowym	224
2. Plany i programy wewnątrzszkolne szkół klasztornych	239
IV. Nauka muzyki i śpiewu w szkołach przyklasztornych	256
1. Cele nauczania muzyki i śpiewu w szkołach publicznych i przyklasztornych	256
2. Zakres materiału dla przedmiotów muzyka i śpiew w szkołach publicznych i przyklasztornych	257
2.1. Program w szkołach publicznych	257
2.2. Program w szkołach przyklasztornych	257
3. Metody nauczania muzyki i śpiewu w szkołach przyklasztornych żeńskich zgromadzeń czynnych i klauzurowych	260
V. Kadra nauczycieli przedmiotów muzyka i śpiew w szkołach przyklasztornych żeńskich	262
1. Nauczyciele muzyki i śpiewu w szkołach klasztornych zgromadzeń zakonnych czynnych	262
2. Nauczyciele muzyki i śpiewu w szkołach klasztornych zgromadzeń zakonnych kontemplacyjnych	268
VI. Działalność edukacyjna klasztorów męskich	272
1. Szkoły prowadzone przez zgromadzenia męskie i ich przemiany	272
2. Kadra nauczycieli przedmiotów muzyka i śpiew w szkołach przyklasztornych męskich	275

Rozdział VIII

Śpiew i muzyka w placówkach opiekuńczo-wychowawczych prowadzonych przez krakowskie zgromadzenia zakonne męskie i żeńskie 279

- I. Placówki opiekuńczo-wychowawcze prowadzone przez zgromadzenia zakonne żeńskie 279
 1. Żłobki 279
 2. Ochronki 280
 3. Internaty, przytuliska, schroniska 285
 4. Śpiew i muzyka w placówkach opiekuńczo-wychowawczych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne żeńskie klasztorów czynnych i kontemplacyjnych 293
 - 4.1. Treści i metody wychowania muzycznego w placówkach opiekuńczo-wychowawczych 293
 5. Nauczyciele śpiewu i muzyki w placówkach opiekuńczo-wychowawczych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne żeńskie klasztorów czynnych i kontemplacyjnych 300
- II. Placówki opiekuńczo-wychowawcze prowadzone przez zgromadzenia zakonne męskie 302
 1. Internaty, schroniska, zakłady wychowawcze 302
 2. Śpiew i muzyka w placówkach opiekuńczo-wychowawczych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne męskie 305
 3. Kadra nauczycielska w placówkach opiekuńczo-wychowawczych klasztorów męskich 311

Rozdział IX

Klasztorne i przyklasztorne zespoły wokalnie-instrumentalne 315

- I. Chóry i zespoły instrumentalne klasztorów żeńskich zgromadzeń zakonnych czynnych i klauzurowych 315
- II. Chóry i zespoły instrumentalne klasztorów męskich 319
- Zakończenie 327
- Wykaz skrótów 329
- Bibliografia 331
- Spis tabel 363
- ANEKS 365
- Spis fotografii w Aneksie 428

Wstęp

Głównym celem podjęcia naukowych badań nad nauczaniem muzyki w klasztorach krakowskich, jest przede wszystkim brak monografii na ten temat. Nie podjęto próby syntetycznego przedstawienia edukacji muzycznej w poszczególnych klasztorach krakowskich, na przestrzeni lat 1867–1918. Trudności w ukazaniu treści pedagogicznych i historycznych były często związane ze skąpyimi informacjami o muzyce w archiwach poszczególnych klasztorów, jak i niechęcią do żmudnego poszukiwania wiadomości na ten temat.

Analizując bibliografię można stwierdzić, iż istnieją drobne przyczynki dotyczące dziejów nauczania muzyki w Krakowie, pokazujące na przykład genezę i organizację jezuickich burs muzycznych. Można wskazać dzieła dotyczące muzyki kościelnej, tj. jej wykonawców, jak i twórców dzieł. Nikt nie przebadał tematu dotyczącego nauczania tego przedmiotu we wszystkich klasztorach.

Przedstawienie nauczania muzyki ze wszystkimi jej elementami, metodami i zasadami w klasztorach krakowskich w dobie autonomii galicyjskiej, a więc w okresie rozwoju i aktywności zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich w Krakowie, przyczyni się do głębszego poznania wiedzy na temat kształcenia muzycznego, jak i wszystkich innych aspektów związanych z wychowaniem muzycznym. By to uczynić należało wydobyć z archiwów poszczególnych klasztorów wszystkie wiadomości na temat obecności muzyki – jej nauczania, uczenia się, jak i jej percepcji czy ekspresji.

Temat podjęty w tej dysertacji, wydaje się być bardzo prosty, ale po analizie opracowań, drukowanych źródeł i sporej ilości materiałów archiwalnych, okazał się być trudny. Co w ogóle znaczy nauczanie muzyki, i co oznacza to w przypadku klasztorów krakowskich?

Najmniej skomplikowany jest element miejsca i czasu. Nauczanie muzyki należy traktować bardzo szeroko i czasami umownie. W tym pojęciu będzie znajdować się też nauczanie śpiewu. W jakich miejscach i w jakim czasie nauczano muzyki w konkretnym klasztorze? By nie dokonać nadużyć naukowych, należało przeanalizować organizację męskich i żeńskich klasztorów oraz wyod-

rębnić miejsca, elementy składowe, gdzie nauczano i wykonywano muzykę i śpiew.

W pierwszym rzędzie będzie to chór jednorodny jako śpiew wielogłosowy, czy w innej etymologii tegoż znaczenia – śpiew kościelny dwu-, trzy-, lub czterogłosowy, a także na przykład w przypadku klasztorów klauzurowych, niewidoczny przez słuchających, chór jednogłosowy wykonujący między innymi chorał gregoriański. Rozbrzmiewał on m.in. u sióstr: dominikanek, bernardynek czy klarysek, ale nie tylko zakony kontemplacyjne preferowały ten rodzaj śpiewania, wykonywały go również zakony nieklauzurowe oraz klasztory męskie, jak np. dominikanie, czy paulini.

Zgromadzenia musiały przygotować kandydatów do służby duchowej, czemu służyło – zróżnicowane pod względem czasu trwania – kształcenie w nowicjatch (w klasztorach żeńskich i męskich), w seminariach duchownych. Najsłynniejsze z nich, do którego także włączono seminarium diecezjalne, to seminarium księży misjonarzy na krakowskim Stradomiu. Przy klasztorach istniały wewnętrzne studia zakonne, które posiadały plan zajęć uwzględniający także śpiew kościelny.

Kraków autonomiczny był największym centrum życia zakonnego. Klasztory krakowskie przyczyniły się do rozwoju formacji kulturalnej, dydaktycznej i wychowawczej poprzez tworzenie i rozwijanie placówek oświatowych. Tych ośrodków było bardzo dużo, zarówno w klasztorach męskich jak i żeńskich – kontemplacyjnych i czynnych. Niektóre z nich miały już zapisaną w regułach swojego zakonu działalność pedagogiczną. Kilka zgromadzeń miało za zadanie nauczać i wychowywać dzieci i młodzież.

Pedagogiczna i wychowawcza funkcja realizowana była przez wykształconych zakonników i zakonnice, którzy do tej działalności musieli być przygotowani, by następnie dobrze wykonywać przyjęte zadania. Nie chodziło tylko o nauczanie śpiewu, ale i o chóry szkolne, które ozdabiały śpiewem uroczystości kościelne. Inne zakony zaś działające w tym czasie lub też powstające, które nie miały tradycji nauczających, muzykę wykonywały, czy też tworzyły, wewnątrz klasztoru.

Galicja jest historycznym regionem obejmującym dzisiejszą południową Małopolskę, Podkarpacie oraz ukraińskie obwody: lwowski, iwano-frankowski i tarnopolski. Najważniejsze miasta Galicji to Kraków (Galicja Zachodnia) i Lwów (Galicja Wschodnia). Na skutek rozbiorów Polski, Austrii przypadły: Małopolska, Lubelszczyzna, część Mazowsza i Podlasia. Obszar zaboru podlegał zmianom na skutek wojen napoleońskich i utworzenia Wielkiego

Księstwa Warszawskiego. Na Kongresie Wiedeńskim postanowiono, że Cesarstwo Austrii obejmuje we władanie obszar obejmujący część Małopolski, Ruś Czerwoną i część Podola. W podziale terytorialnym Cesarstwa Austrii obszar ten nazwano Królestwem Galicji i Lodomerii – tytuł królewski miał potwierdzać prawo do tych ziem cesarza Austrii, zgodnie z zasadami restauracji. Kraków nie wszedł w skład Galicji. Rzeczpospolita Krakowska została zlikwidowana i zajęta przez Austrię na skutek represji po powstaniu krakowskim w 1846 r. Przekształcono ją w Wielkie Księstwo Krakowskie pod władzą cesarza Austrii. Nazwa Galicja nie była wcześniej używana i została wprowadzona przez władze austriackie – Galicją jako nazwa Ziemi Halickiej (od ważnego miasta – Halicza), Lodomeria – nazwa wywodzona od innego ważnego miasta: Włodzimierza Wołyńskiego. Do połowy XIX w. władze autorytarnego Cesarstwa Austrii prowadziły – podobnie jak pozostali zabiorcy – politykę represji: ludność Galicji podlegała germanizacji. Sytuacja zmieniła się wraz z kryzysem ustrojowym, jaki ogarnął Cesarstwo Austrii w połowie XIX wieku. Po zrywie Wiosny Ludów narody zamieszkujące Austrię coraz śmielej domagały się swoich praw. Węgrzy domagali się przywrócenia obowiązującej tylko trzy lata konstytucji (1848–1851). Cesarz Franciszek Józef stopniowo szedł na ustępstwa. W 1861 r. przyznał Galicji autonomię, powiększoną jeszcze w 1867 r., kiedy to Cesarstwo Austrii zostało przekształcone w państwo dualistyczne (związkowe, federacyjne): Cesarsko-Królewską Monarchię Austro-Węgier, połączone unią realną. Królestwo Galicji i Lodomerii (wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, Księstwem Zatorskim i Księstwem Oświęcimskim) stało się częścią Austrii jako jeden z krajów koronnych tak zwanej Przedlitawii (ziemie pod władzą Węgier były określane jako Zalitawia). Ustrój autonomicznej Galicji określał dokument o nazwie Status Krajowy. Najważniejszą instytucją autonomii Galicji został Sejm Krajowy z siedzibą we Lwowie, odpowiedzialny za miejscowy budżet, administrację i samorząd, rolnictwo, leśnictwo i budowę dróg. Niemniej, ustawy Sejmu Krajowego wymagały potwierdzenia dokonanego przez Cesarza. W Sejmie Krajowym zasiadało z urzędu ośmiu miejscowych biskupów oraz ludzie nauki: rektorzy Uniwersytetu Lwowskiego i Jagiellońskiego, rektor Politechniki Lwowskiej i prezes krakowskiej Akademii Umiejętności. Gdy Sejm Krajowy był organem ustawodawczym, organem wykonawczym został Wydział Krajowy o sześcioletniej kadencji. Za sprawy oświaty – poza uczelniami wyższymi, odpowiadała Rada Szkolna Krajowa, a stolicą Galicji autonomicznej był Lwów.

Problem badawczy to pytanie o naturę badanego zjawiska oraz o istotę związków między zdarzeniami. To zarówno uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, jak również deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w formie pytania. Problem stanowi zatem radykalne uściślenie i ukierunkowanie naszych zainteresowań w stosunku do sformułowanego przedmiotu badań.

Metoda naukowa z kolei jest zasadą oraz sposobem systematycznego dociekania w celu poznania obiektywnej rzeczywistości. Innymi słowy, jest to *droga* wiodąca do określonego celu oraz narzędzie pracy, za pomocą którego opracowuje się źródła, ustala fakty i odtwarza bieg wypadków dziejowych. Wybór metody badań zależy od celu badania, programu badania oraz od materiału badawczego. W tej pracy, mającej charakter historyczno-muzyczno-pedagogiczny, metoda badań przysposobiona jest do materiału źródłowego, który faktycznie istnieje. Metody i techniki badawcze takich nauk jak historia, pedagogika czy zasady i elementy muzyki, pomogą wszechstronnie naświetlić problemy zawarte w naukowej rozprawie. Dzięki temu będzie można przedstawić znaczenie edukacji muzycznej w klasztorach krakowskich doby galicyjskiej. Metody badań historycznych koncentrują się przede wszystkim wokół właściwego odczytania i zrekonstruowania materiałów źródłowych oraz ustalenia faktów historycznych mających rzeczywiste potwierdzenie w poszczególnych źródłach i jednocześnie przyczyniających się do odtworzenia biegu dziejów nauczania muzyki w klasztorach krakowskich na przełomie XIX i XX w. Ustalanie faktów historycznych odbywać się będzie przede wszystkim za pomocą analizy dokumentów, metody indukcyjnej, dedukcyjnej, opartej na „milczeniu źródeł”, progresywnej, retrospektywnej, porównawczej oraz statystycznej, leksykalnej, biograficznej i kartograficznej.

Metody badań pedagogicznych posłużą dla ustalenia istotnych i specyficznych czynników procesu dydaktyczno-wychowawczego, wpływających na rozwój muzyczny braci i sióstr zakonnych oraz innych osób biorących w pewien sposób udział w życiu klasztornym. Z pedagogicznych metod najbardziej przydatna okazuje się analiza dokumentów, gdyż zachowany i dostępny materiał źródłowy (dokumenty archiwalne, kronikarskie, partytury muzyczne) oraz materiały drukowane i opracowania, a także charakter muzyczno-historyczno-pedagogiczny pracy, narzuca klasyczny sposób analizy zgromadzonego materiału badawczego. Będzie to jakościowy opis i analiza zawartych w nim informacji. Metoda ta pozwoli na dokładne przedstawienie i pokazanie nauczania muzyki w klasz-

torach krakowskich w dobie autonomii galicyjskiej z uwzględnieniem także działalności edukacyjnej niektórych klasztorów (szkoły przyklasztorne). Analiza wewnętrzna, treściowa, poprzedzona będzie analizą zewnętrzną, formalną, czyli oceną wiarygodności i autentyczności źródeł. Interpretacja i analiza dzieła muzycznego, elementy zasad muzyki, czynności wychowania muzycznego oraz metody kształcenia słuchu muzycznego staną się narzędziami w przedstawieniu nauczania muzyki w klasztorach, jej wykonawstwa oraz kompozycji. Z metod historycznych istotne znaczenie dla tej rozprawy mają: metoda indukcyjna – jako podstawowa metoda bezpośredniego ustalania faktów, posłuży do ustalenia faktu istnienia śpiewu, jako aspektu pedagogicznego i muzyki w ogóle na terenie danego klasztoru; metoda dedukcyjna, czyli pośredniego ustalania faktów, celem wyprowadzenia faktu szczegółowego z ogólnego procesu dziejowego; Milczenie źródeł – *argumentum ex silentio* – przyjmuje dwojakie założenia: jeśli w źródłach brak informacji o określonych faktach, oznacza to, że nie miały one w rzeczywistości miejsca oraz: mimo milczenia źródeł, pewne fakty miały miejsce w rzeczywistości, a brak o nich informacji źródłowych wynika stąd, że należą one do faktów bardzo powszechnych i dlatego nie zostały zarejestrowane. (Jest to jedna z ważniejszych metod w tej pracy, ze względu na brak czasami w archiwach dokumentów na temat edukacji muzycznej, na przykład programów nauczania w szkołach przyklasztornych, czy braku wiadomości na temat obecności muzyki w danym klasztorze); metoda progresywna jako rozpoczynanie ustalania faktów od źródeł i danych pochodzących z badanego okresu. Dzięki niej będzie się przyjmować wnioskowanie rozwojowe, które pozwoli poddać bardzo szczegółowej analizie wszystkie fakty związane w jakikolwiek sposób z podjętą problematyką badawczą. Wynikiem końcowym takiego postępowania ma być wszechstronna prezentacja obszaru objętego działaniem badawczym; metoda retrogresywna – czyli wnioskowanie wstecz od określonej sytuacji znanej z czasów późniejszych; metoda porównawcza jako sposób dociekania w ustalaniu faktów i zjawisk. Pomocna będzie w szczegółowej procedurze badawczej wszelakich planów i programów nauczania śpiewu oraz w analizie muzycznej partytur; metoda statystyczna pozwoli na precyzyjne określenie liczby osób nauczających w szkołach przyklasztornych oraz osób nauczających wewnątrz klasztoru; metoda filologiczna (leksykalna) zastosowana w celu pośredniego ustalania faktów. Wykorzystano ją głównie do prawidłowej interpretacji znaczenia słów i wyrażeń w odniesieniu do okresu, w którym zostały one użyte. Dotyczy to

głównie nazw zgromadzeń oraz wyrażeń muzycznych, jakimi się w tym czasie posługiwano. Gromadzony natomiast metodą biograficzną materiał badawczy pochodzić będzie z dokumentów osobistych ważnych muzyków działających w klasztorze (fotografie, opracowania muzyczne, wycinki na temat występów). Przy pomocy metody geograficznej (kartograficznej) umożliwił rozmieszczenie przestrzenne klasztorów (plan miasta Krakowa w dobie autonomii galicyjskiej) w poszczególnych dzielnicach. W przypadku podjętej problematyki wykorzystana ona zostanie w układzie przestrzennym, topograficznym w odniesieniu do układu architektoniczno-urbanistycznego miasta Krakowa. Po naniesieniu na plan miasta usytuowania klasztorów względem siebie można określić, w której części miasta były one lokowane oraz ustalić prawdopodobne przesłanki, dla których powstawały one w tym właśnie rejonie miasta.

Bazą źródłową pracy są przede wszystkim materiały przechowywane w archiwach opisywanych klasztorów krakowskich. W pierwszym rzędzie były to kroniki klasztorne z lat 1868–1918, statuty zgromadzeń, reguły zakonne, konstytucje zakonne, diariusze, pamiętniki niektórych zakonnic czy zakonników, w których zawarte były informacje dotyczące muzyki w klasztorze lub w szkole przyklasztornej, dzienniki lekcyjne szkół przyklasztornych, dokumentacja szkoły, plany i programy nauczania.

Istotne znaczenie dla tej pracy miały zbiory inwentarzy kościelnych, a w nich rękopisy nutowe zawierające pieśni i utwory napisane w tym czasie przez osoby zakonne lub kompozytorów działających muzycznie jak i drukowane wspomnienia absolwentek szkół przyklasztornych o pracy pedagogicznej nauczycieli świeckich jak i zakonnych¹. Szczegółowy wykaz wykorzystanych materiałów źródłowych autorka zawarła w bibliografii.

Kwerenda archiwalna w założeniu realizacji była bardzo szeroka, autorka przeczytała wiele tomów akt z nadzieją, że odszuka ważne dla rozpracowywanego tematu fakty. Najczęściej z przygotowanego spisu archiwaliów, musiała wykreślić poszczególne teczki z dokumentami, bo ich zawartość nie zawierała nowych wiadomości dotyczących nauczania muzyki. Dlatego w bibliografii, w części „źródła archiwalne”, zamieszczono tylko te tytuły jednostki lub teczek, które miały użyteczną wartość. Celowo uży-

¹ Takim przykładem mogą być wspomnienia uczennic zapisane w książce: siostry Anieli Rybak O. Praem i Haliny Otorowskiej-Wrońskiej, *Szkoła PP. Norbertanek w Krakowie*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1986, s. 56–81.

to terminu „źródła archiwalne”, bo były tam oprócz źródeł rękopiśmiennych, drukowane, a także opracowania maszynopisowe o archiwalnej treści.

Temat pracy i problemy, które opisano, miały wpływ na konstrukcję pracy. Stąd rozprawa doktorska składa się z dziewięciu tematycznych rozdziałów, w których autorka odpowiada na pytania: jak wyglądało nauczanie muzyki w krakowskich klasztorach żeńskich i męskich, szkołach przyklasztornych, klasztornych placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz jakie były efekty nauczania i popularyzowania muzyki przez zakonników i zakonnice.

By dobrze zrozumieć życie miasta Krakowa, w rozdziale pierwszym autorka przedstawiła przemiany miasta od narodzin do zakończenia autonomii. W tym rozdziale doktorantce nie chodziło o nadzwyczajne uszczegółowienie opisu miasta w okresie galicyjskim, ale o pokazanie zmian, do jakich doszło w Krakowie od drugiej połowy XIX w., do końca pierwszej wojny światowej. Na uwagę zasługuje część pierwsza rozdziału, w której zarejestrowano istotne przemiany w rozwoju przestrzennym, demograficznym, gospodarczym i kulturalnym miasta. W te przemiany wpisał się też Kościół, o tym traktują dwa kolejne podrozdziały. Dzięki treściom zamieszczonym w rozdziale, łatwiej będzie zrozumieć to, czego dokonywano w zakresie nauczania muzyki, w jakim kierunku zmierzano i jak należało szeroko ująć zagadnienie.

W związku z tym, że praca dotyczy nauczania muzyki w zgromadzeniach zakonnych, nieodzownym okazało się być opisanie życia muzycznego Krakowa w analizowanym okresie. Z nadzwyczaj skąpego materiału źródłowego autorka stworzyła syntezę obrazującą życie muzyczne w mieście, wydobyła to, o czym wiedzieli wszyscy mieszkańcy, jak i to, co znało wąskie grono. To, czy muzyka i jej nauczanie w zgromadzeniach zakonnych będzie na odpowiednim poziomie, zależało także od atmosfery muzycznej miasta. Poza tym zgromadzenia posiadały kościoły, do których uczęszczali wierni, którzy mogli porównać wykonawstwo w innych świątyniach. Jeżeli uświadomimy, że w życie muzyczne Krakowa zaangażowane były osoby prywatne, nie władza miejska czy państwowa, to zrozumimy rolę inicjatyw w poszczególnych klasztorach czy w pozaklasztornych placówkach nauczających i wychowujących. Ustalenia autorki w kolejnych rozdziałach dopełnią to, co z przyczyn metodologicznych musiała opuścić w drugim rozdziale.

Nauczanie, wykonawstwo śpiewu i muzyki powinno pomóc w rozwijaniu duchowości osób konsekrowanych. Na rolę muzyki, a właściwie śpiewu w życiu Kościoła zwrócił uwagę św. Augustyn,

na ten temat napisał pracę pt. *De musica*. By dobrze zrozumieć rolę muzyki na poszczególnych etapach formowania przyszłych zakonnic, należało zebrać w jednym rozdziale przebieg formacji zakonnej w zgromadzeniach zakonnych żeńskich czynnych i klauzurowych. Skondensowane na ten temat treści zaprezentowano w rozdziale trzecim.

Drugim istotnym celem jest wskazanie, które zgromadzenia w charyzmacie miały zapisane nauczanie szkolne, wychowanie, pracę opiekuńczo-wychowawczą w żłobkach, sierocińcach, ochronkach, internatach czy placówkach opiekuńczych. Autorka nie dysponowała opracowaniami, które by precyzyjnie podawały, jak wyglądała formacja zakonna drugiej połowy XIX w., dlatego czasami przez porównanie lub analogię z innymi okresami historycznymi, ustaliła treści informujące o poszczególnych etapach formacji i czasie ich trwania. Sądzi, że odtworzyła i poprawnie podała, jak przebiegały wszystkie etapy formacji zakonnej. Jest też przekonana, że należałoby wykonać na ten temat opracowanie. Powinno dotyczyć tak zgromadzeń żeńskich jak i męskich. Treści tego rozdziału ułatwią czytelnikowi przyswojenie tego, co zawarła w rozdziale czwartym.

W rozdziale czwartym zatytułowanym: „Obowiązki duchowe wypełniane przez siostry zakonne w zgromadzeniach żeńskich”, autorka wydzieliła dwie części, pierwsza informuje o organizacji zgromadzeń funkcjonujących w Krakowie i stanowi przygotowanie do części drugiej, poświęconej edukacji muzycznej, właściwie roli śpiewu w życiu zakonnym, jego nauczaniu i rodzajach śpiewów wykonywanych przez siostry w zakonie. To reguły poszczególnych zgromadzeń ustalały prawa, a w zasadzie obowiązki osoby wstępującej do klasztoru, ich przygotowanie do wypełniania wielogodzinnych zajęć, wśród nich modlitw recytowanych lub śpiewanych. Na pewno autorka chciała nie tylko ustalić, jak przygotowywano nowicjuszkę i siostry do wykonywania śpiewów w klasztorze lub kościele, ale i kto to robił, skąd rekrutowano nauczycieli, jakie miejsce w nauczaniu innych odgrywały wykształcone muzycznie siostry, a ilu było nauczycieli zatrudnionych z zewnątrz. By uzyskać całkowity obraz, należało zarejestrować instrumenty, które były w klasztorach, wskazać czy ich posiadanie miało związek z nauczaniem śpiewu. Dowodem na nauczanie śpiewu w klasztorze są rękopiśmienne lub drukowane książki z utworami muzycznymi. Zarejestrowane w ostatniej części rozdziału, umożliwią autorce dokonać w późniejszym czasie pogłębionej analizy. W tym opracowaniu taki zabieg badawczy bardzo powiększyłby objętość dysertacji.

Dwudziestu zgromadzeniom zakonnym męskim poświęcony został piąty rozdział dysertacji. By dobrze opisać nauczanie muzyki w zgromadzeniach męskich lub przez nie same, należało zastosować określoną kolejność narracji. Pierwsza część została przeznaczona na prezentację zgromadzeń, formację zakonną i etapy dochodzenia do święceń, bo zakony męskie wypełniają też funkcje kapłańskie. Obowiązki duchowe zakonników zeprezentowano w drugiej części, w której można też wyróżnić mniejsze części. Autorka najpierw przedstawiła ustawową drogę dochodzenia do ostatnich ślubów i pracy zgodnie z regułą i charyzmatem, w tym edukację intelektualną i muzyczną. Dla tego opracowania ważniejszym było poznanie formacji intelektualnej, przebiegu nauczania, w tym miejsca śpiewu i muzyki w planie nauczania. Z tego to powodu rozbudowano opis przebiegu wychowania umysłowego w poszczególnych zgromadzeniach. Prawie połowę rozdziału autorka przeznaczyła na prezentację śpiewu i muzyki w życiu poszczególnych zgromadzeń. Tak jak w rozdziale czwartym, uwzględniła m.in. metody nauczania, instrumenty muzyczne znajdujące się w klasztorach. Autorka spisała w celach dokumentacyjnych odnalezione w archiwach i bibliotekach klasztornych rękopisy i publikacje muzyczne. Mimo pilnowania opracowanego kwestionariusza badawczego, trudno było detalicznie przyporządkować informacje do poszczególnych części, poddać je naukowej analizie zgodnie z przyjętą ideą dla tej pracy. Na pewno była to żmudna i czasochłonna kwerenda, jej efekty znakomicie ilustrują, jaką wagę przywiązywano do tego, czego należy uczyć, jakie miejsce zajmowało poznanie utworów nie związanych bezpośrednio z życiem kościelno-zakonnym.

Kolejny rozdział – szósty, poświęcony jest edukacji muzycznej w krakowskim seminarium duchownym. Mniej zależało na przedstawieniu historii kształcenia duchownych w diecezji, bardziej na ukazaniu miejsca i roli muzyki i śpiewu w planie i programie nauczania. Trzeba mieć świadomość, że tak jak wykształcono księdza, tak rozumiał bądź nie rolę śpiewu w życiu jego kościoła i Kościoła w ogóle. To, czy powstanie chór kościelny, czy właściwie wierni będą wykonywać śpiewy w czasie liturgii, zależało od konkretnego duchownego, pojmowania przez niego śpiewu. Seminarium duchowne to szkoła, w której urabiano osobowość duchownego, a przez niego osobowość duchową wiernych.

Miejscem, w którym nauczano śpiewu i muzyki były szkoły prowadzone przez zgromadzenia żeńskie i męskie. Były to szkoły publiczne i prywatne z prawami lub bez praw publicznych, elementarne – zwane wtedy ludowymi, średnie i zakłady kształce-

nia nauczycieli. W pierwszej części rozdziału siódmego, autorka zajęła się szkołami zgromadzeń żeńskich, w drugiej zaś męskich. W przyjętej koncepcji i zastosowanych rozwiązaniach najpierw zestawiono szkoły prowadzone przez zgromadzenia, następnie plany nauczania szkół publicznych i prywatnych. Autorce zależało szczególnie na pokazaniu szkół prywatnych, gdyż pomijane są w drukowanych opracowaniach. Plan nauczania zwany wtedy naukowym, wyszczególnia przedmioty nauczania, dla tego opracowania ważnym było odtworzenie programu nauczania przez wskazanie czego i jak uczono zakresie muzyki i śpiewu. Analizie poddano wyjątkowo szeroki materiał źródłowy, dzięki temu wzbogacono wiedzę o tym, czego i jak uczono w przyklasztornych szkołach zakonnych. Poziom nauczania zależał od nauczycieli, stąd kolejna część poświęcona kadrze nauczycielskiej, jej kwalifikacjom do nauczania w szkole śpiewu i muzyki. Dostrzega się tu ciekawe zjawisko, że w klasztornych szkołach żeńskich dominują nauczycielki, zaś w męskich tylko nauczyciele. W przyklasztornych szkołach uczyli nauczyciele o znanych w dziejach muzyki nazwiskach. Autorka zdaje sobie sprawę, że lista nazwisk nauczycieli muzyki może kiedyś zostać wzbogacona, ale chyba nie wpłynie to na zaprezentowane ustalenia i wnioski.

Praca opiekuńczo-wychowawcza niektórych zgromadzeń wywierała i wywiera wpływ na życie dzieci i młodzieży, o czym nie trzeba przekonywać. Ważniejszym od zarejestrowania placówek opiekuńczo-wychowawczych, okazało się wydobycie źródeł i nielicznych opracowań form oddziaływań na podmiot, wśród których nauczanie śpiewu i muzyki odgrywało istotną rolę. Autorka zarejestrowała wiele przedsięwzięć, do których należało przygotować wychowanków. Źródła jak i opracowania nie podają w jaki sposób, przy użyciu jakich metod i środków przygotowywano do wykonania określonego śpiewu, wykonania utworu orkiestrowego. Autorka odnotowuje, że to zostało wykonane lub było w programie uroczystości. Zdając sobie sprawę z ubóstwa materiałów dydaktycznych, autorka postanowiła zaprezentować wykonawstwo. Gdy dodamy do tych uwag jeszcze braki w listach nauczycieli śpiewu i muzyki, to okaże się, że należało ostrożnie stawiać końcowe wnioski. Na pewno w nauczaniu śpiewu i muzyki dominowało przyswajanie pamięciowe, bez nut, inne niż w szkołach prowadzonych przez zgromadzenia. Nauka gry na instrumentach, następnie wykonawstwo orkiestrowe musiało odbywać się inaczej, łączono naukę czytania nut z grą na instrumencie. Treści rozdziału ósmego dopełnia kwestionariusz, w którym założono szerokie traktowanie

tematu, poszukiwanie wszystkich miejsc, gdzie nauczano śpiewu i muzyki, i jakich używano metod.

To, że troska o dobre wykonawstwo śpiewów w kościele ma odzwierciedlenie w organizowaniu przykościelnych zespołów jest oczywiste w XXI w., ale to, co obserwujemy współcześnie, należy dostrzec i w drugiej połowie XIX w. Przejawiało się koncertującymi zespołami wokalnie-instrumentalnymi. W okresie autonomii galicyjskiej autorka rozprawy doliczyła się ich czternaście. To dobrze świadczyło o przedsięwzięciach edukacyjnych, jak i docenianiu muzyki nie tylko w liturgii. Pokazuje to ostatni – dziewiąty rozdział tej pracy.

Trzeba pamiętać, że wyjście poza zgromadzenia, poza kościoły z efektami wewnętrznej pracy, to dowód na osiągnięcie właściwego poziomu. To także świadectwo na to, że w tej działalności uczestniczyły osoby, które potrafiły przekroczyć trudny próg, tak wyedukować wykonawców, by ci dawali dobre świadectwo ich pracy. To także dowód na właściwe łączenie teorii z praktyką, z konkretnym działaniem, co przy nauczaniu muzyki powinno stać się regułą.

Autorka składa serdeczne podziękowania wszystkim tym, którzy przyczynili się do powstania tej pracy: przede wszystkim swojej Rodzinie, promotorowi – profesorowi dr hab. Janowi Krukowskiemu, profesorowi Jerzemu Kurczowi, profesorowi Andrzejowi Wilkowi, przyjaciółce Madzi Kusak, wszystkim siostram i braciom zakonnym, jak i świeckim pracownikom archiwów klasztornych, w których odbywała się kwerenda źródeł; panu Wiesławowi Feldmanowi – kierownikowi III Działu Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie oraz wszystkim pracownikom Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów, na czele z panią mgr Lucyną Szewczyk za pomoc i życzliwość w czasie żmudnej kwerendy i przyjaciołom.

Rozdział I

Kraków w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1918

*Kraków! Kraków!
Co w tym jednym słowie leży
dla Polaka. Wjeżdżając do Krakowa,
kto nie był Polakiem ten się nim staje.*
(Wincenty Pol, 1834)

Kraków był stolicą kultury umysłowej: oświaty i nauki, literatury i sztuki. Natężenie życia umysłowego Krakowa wiązało się z jego rolą stolicy politycznej i centrum gospodarczego, ale niekiedy rozkwitało niezależnie od znaczenia politycznego i gospodarczego miasta, jak na schyłku XIX i w początku XX w. Warto prześledzić dzieje tego ogniska kultury w jego zmiennych kolejach¹. Można zgodzić się z XVI-wiecznym mottem, które mówi iż: *Cracovia totius Poloniae urbs celeberrima*.

I. Kraków w swoim rozwoju przestrzennym, demograficznym, gospodarczym i kulturalnym

Do marca 1596 r., Kraków był faktyczną stolicą Polski i siedzibą polskich królów. W zapisach historycznych jest uznawany za główne miasto historycznej Małopolski. Jego nazwa urzędowa – Stołeczne Królewskie Miasto Kraków. Do granic administracyjnych Krakowa zaliczano tereny o powierzchni ok. 5,7 km², które leżały na

¹ Z. Budkowa, *U źródeł kultury Krakowa*, [w:] *Kraków stary i nowy. Dzieje kultury*, pod red. J. Bieniarzówny, PWN, Kraków 1967, s. 7.

lewym brzegu Wisły. Dzielnice te były bardzo zróżnicowane pod względem zaludnienia i zabudowy, czyli ilości ulic².

Pierwszy podział administracyjny Krakowa dokonał się podczas lokacji miasta na prawie magdeburskim w 1257 r. Kraków podzielono wówczas na cztery kwartały (części): Sławkowski, Rzeźniczy, Grodzki i Garncarski. W granice Krakowa włączone zostały następnie tereny dawnej osady Okół oraz Wzgórze Wawelskie; całość otoczono murem obronnym z fosą.

Tak Kraków przetrwał 500 lat i 18 kwietnia 1791 r. na mocy prawa o miastach, rozszerzono granice przyłączając Kazimierz i Kleparz.

W 1792 r. Kraków podzielono na cztery cyrkuły: 1) Śródmieście z Wawelem, 2) Nowy Świat, Piasek, Czarna Wieś, 3) Kazimierz i Stradom, 4) Kleparz i Wesoła³.

W 1800 r. podzielono Kraków na cztery obwody: I – Śródmieście i Wawel, II – Kleparz i Wesoła, III – Nowy Świat, Piasek, Czarna Wieś, IV – Kazimierz i Stradom. (Kazimierz do 1 września 1802 r. był odrębnym miastem i posiadał własną zwierzchność miejską)⁴.

W 1786 r. na gruntach kaźmierskich, (wykupionych przez Austriaków), po prawej stronie Wisły, zostało założone wolne miasto handlowe – Podgórze, które w 1810 r. dekretem księcia saskiego Fryderyka Augusta zostało włączone do Krakowa⁵.

Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. utworzono Wolne Niepodległe Miasto Kraków z Rzeczpospolitą Krakowską.

Wkrótce ustalono nowy podział administracyjny dzieląc Kraków na 11 gmin: Śródmieście z Wawelem tworzyły gminy I–V, Stradom i Kazimierz – VI, Kleparz i część przedmieścia Piasek – VII, część Kleparza i Wesoła – VIII, część Piasku, Nowy Świat, Czarna Wieś – IX, Kazimierz żydowski – X i XI. Każda z gmin miała podobną liczbę ludności wahającą się w okolicach 2 tys. mieszkańców⁶.

W 1838 r. dokonano nowego podziału Krakowa na pięć cyrkułów. Pierwszy cyrkuł obejmował większą część Starego Miasta

² J.M. Małecki, *W dobie autonomii galicyjskiej (1866–1918)*, [w:] *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1795–1918*, t. 3, pod red. J. Bieniarzówny i J.M. Małeckiego, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1979, s. 228.

³ J. Adamczewski, *Kraków od A do Z*, KAW, Kraków 1992, s. 59.

⁴ J.M. Małecki, *Pod rządami austriackimi i w Księstwie Warszawskim*, [w:] *Dzieje Krakowa, Kraków w latach 1795–1918*, t. 3, s. 7–10.

⁵ M. Tobiasz, *Jak powstawały przedmieścia Krakowa?*, PWN, Kraków – Warszawa 1972, s. 28.

⁶ *Kraków. Rozszerzenie granic 1909–1915*, wyd. Karol Rolle, Nakł. Gminy Stoł. Król. Miasta Krakowa, Kraków 1931, s. 42–43.

oraz Wzgórze Wawelskie. Drugi cyrkuł składał się z części północnej Starego Miasta oraz poprzednich gmin Kleparz – Piasek i wsi: Krowodrza, Łobzów, Nowa Wieś Narodowa, Gramatyka i Kawiory. Trzeci cyrkuł tworzyła gmina V, czyli wschodnia część Starego Miasta oraz przedmieścia Wesoła i wsie: Grzegórzki i Piaski. Czwarty stanowił dawną IX gminę Nowy Świat oraz Czarną Wieś, Półwsie Zwierzynieckie i wieś Zwierzyniec. Piąty cyrkuł obejmował gminę VI Stradom i chrześcijański Kazimierz oraz gminy X i XI – Kazimierz żydowski⁷.

Wolne Miasto Kraków po powstaniu krakowskim w 1846 r. przestało istnieć, w konsekwencji czego 11 listopada 1846 r. przeszedł Kraków wraz z okręgiem pod panowanie austriackie.

W 1854 r. miasto otrzymało rzeczywisty magistrat, pod zwierzchnictwo którego oddano oprócz jedenastu dotychczasowych dzielnic także gminy: Grzegórzki i Piasek, Dąbie z Beszczem i Głębinowem oraz Kawiory. Do przedmieści Krakowa, do IX gminy miejskiej zaliczała się Czarna Wieś. Inne gminy, które należały do cyrkułów Krakowa, jak Półwsie Zwierzynieckie, Zwierzyniec, Łobzów i Nowa Wieś oraz Krowodrza przydzielono do sąsiednich urzędów powiatowych⁸.

W 1858 r. ze względu na odbywający się spis ludności utworzono osiem nowych dzielnic katastralnych, tworzących tzw. okręg miejski Krakowa. Podział ten wszedł w życie 1 stycznia 1859 r.

Podczas organizacji nowych urzędów powiatowych w 1867 r. pozbawiono magistrat krakowski jurysdykcji nad gminami Grzegórzki, Dąbie, Czarna Wieś i Kawiory, które dotychczas zaliczane były wraz z Nową Wsią, wyłączonej z miejskiego okręgu Krakowa w 1858 r., do wiejskiego okręgu Krakowa.

Od 1867 r. Kraków podzielony był na osiem dzielnic: Śródmieście – obejmujące tereny wewnątrz Plant, Wawel – obszar Wzgórza Wawelskiego, Nowy Świat – od Wisły do ulicy Piłsudskiego (wówczas nazywana ulicą Wolską), Piasek – od ulicy Piłsudskiego do ulicy Łobzowskiej, Kleparz – od ulicy Łobzowskiej do ulicy Pawiej, Wesoła – od Pawiej do dzisiejszej ulicy św. Sebastiana, dalej znajdował się Stradom – od Wawelu po koryto Starej Wisły oraz Kazimierz zajmujący cały obszar tzw. wyspy kazimierskiej otoczonej dwiema odnogami Wisły. Rozrastający się przestrzennie i ludnościowo Kraków, powiększono w 1910 roku (o tym dalej). Do tego czasu składa-

⁷ Ibidem, s. 43–46.

⁸ *Wielki Kraków. Studia do rozprawy przyłączenia gmin sąsiednich do Krakowa*, nakł. Gminy Miasta Krakowa, Kraków 1905, s. 15.

ło się osiem dzielnic: I – Miasto, II – Zamek, III – Nowy Świat, IV – Piasek, V – Kleparz, VI – Wesola, VII – Stradom, VIII – Kazimierz⁹.

W 1873 r. Grzegórzki ponownie wniosły prośbę o przyłączenie do Krakowa. Gmina Grzegórzki, aż trzykrotnie starała się o przyłączenie swojego obszaru do miasta. Jedną z przeszkód była miejska linia akcyzowa. Wewnątrz miasta podstawowe artykuły konsumpcyjne obłożone były podatkiem akcyzowym, który płaciło się wjeżdżając do Krakowa podczas przekraczania licznych rogatek. Wewnętrzna linia akcyzowa stanowiła także problem dla samego miasta, ponieważ niektóre przedmieścia leżały w jej obrębie, np. część Półwsia Zwierzynieckiego, Prądnika Czerwonego, Grzegórzek, natomiast Błonia miejskie oraz część terytorium miasta Krakowa na północ od koszarów arcyksięcia Rudolfa leżały już poza krakowską linią akcyzową. Systematyczne prace nad przyłączeniem gmin podmiejskich rozpoczęły się w 1902 r.¹⁰

Według spisu Centralnej Komisji Statystycznej z 1890 r. gminy dzieliły się następująco: Płaszów na Płaszów duży i mały oraz Lasówkę i Ugory, miasto Podgórze posiadało przedmieścia Bonarkę i Zabłocie, Zakrzówek powstał z połączenia wsi Kapelanka i Zakrzówek oraz wólki Zagórze, Dębniaki tworzyły wieś o tej samej nazwie oraz osada Rybaki, gmina Zwierzyniec posiadała oprócz zabudowań samej wsi także fortyfikacje wokół kopca Kościuszki, Czarną Wieś tworzyły wsie Kawiory i Czarna Wieś, na Łobzowie obok wsi leżały wólka Gramatyka oraz domy: Na Kolejackim i Szaniec obozowy, Prądnik Czerwony stanowił jedną gminę administracyjną z Olszą, Grzegórzki i Piasek. Dąbie tworzyła wieś Dąbie z przysiółkami Beszcz i Głębinów. Przy rozszerzaniu granic Krakowa władze miejskie brały także pod uwagę dalsze tereny Prądnika Białego i Czerwonego oraz gminę Rakowice.

1 kwietnia 1910 r. włączono do Krakowa dziewięć przylegających do miasta gmin i nadano im kolejno numery od X do XIX. Do gmin tych należały: Zakrzówek, Dębniaki, Półwsie Zwierzynieckie, Zwierzyniec, Czarna Wieś, Nowa Wieś Narodowa, Krowodrza, Grzegórzki oraz część gmin Prądnik Biały i Prądnik Czerwony wraz z Olszą. Tym samym Kraków zajmujący dotychczas obszar 6,88 km² (razem z Błoniami, których powierzchnia w granicach

⁹ *Plan Miasta Krakowa z 1891*. Plan ten załączony był do pracy Józefa Rostafińskiego pt. *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym*, Kraków 1900, www.archiwalny.krakow.pl/miasto/historyczne_widoki.php?foto=58.jpg&dzial=w20_21, [dostęp: 03.03.2012].

¹⁰ *Kraków. Rozszerzenie granic 1909–1915*, s. 206.

miasta wynosiła 1,11 km²) powiększył się o 22,74 km², tj. do 29,62 km². Dokładnie rok po pierwszym rozszerzeniu granic miasta nastąpiło kolejne. Zgodnie z postanowieniami ustawy z dnia 19 grudnia 1910 r. do obszaru Krakowa włączono gminę Dąbie z Beszczem i Głębinowem oraz Ludwinów. Powierzchnia miasta wzrosła ponownie, tym razem o 4,08 km²¹¹.

W latach 1910–1911 Rada Miejska pertraktowała z władzami i mieszkańcami gminy Płaszów, o przyłączenie się do miasta. Na terenie gminy znajdował się bowiem duży i dobrze prosperujący dworzec towarowy posiadający dogodne połączenie z siecią kolejową w Galicji. Jeszcze w 1904 r. gmina Płaszów zdecydowanie nie zgadzała się na włączenie jej w granice Krakowa. Ostatecznie w czerwcu 1910 r. Rada Gminy opowiedziała się za przyłączeniem Płaszowa. Od 1 lutego 1912 r. gmina przeszła pod zarządek miasta Kraków.

Ostatnim etapem w procesie rozwoju terytorialnego Krakowa było włączenie w jego granice miasta Podgórze. W 1913 r. podjęto decyzję o połączeniu obu miast. Dwa lata później Podgórze, „perła w pierścieniu gmin otaczających Kraków”, jak nazywał ją Juliusz Leo, przestało istnieć jako samodzielne miasto. 1 lipca 1915 r., ostatecznie zostało przyłączone do Krakowa.

Łącznie w latach 1910–1915 urządzono 14 nowych dzielnic: IX – Ludwinów, X – Zakrzówek, XI – Dębniki, XII – Półwieś Zwierzynieckie, XIII – Zwierzyniec, XIV – Czarna Wieś, XV – Nowa Wieś, XVI – Łobzów, XVII – Krowodrza, XVIII – Warszawskie, XIX – Grzegórzki, XX – Dąbie, XXI – Płaszów, XXII – Podgórze.

Po przyłączeniu wszystkich wyznaczonych gmin i obszarów, Kraków zajmował powierzchnię 4690 ha. Wkrótce przystąpiono do szczegółowej regulacji. Wyznaczono nowe granice, a każda dzielnica odziedziczyła swoją nazwę po gminie, jaka się na tym obszarze znajdowała. Wyjątkiem jest tutaj dzielnica Warszawska, która powstała z połączenia części Prądnika Czerwonego i Olszy. Kraków stał się terytorialnie wielkim miastem. W 1915 r. był nawet powierzchniowo większy od Warszawy i to aż o 30%¹².

Kraków w 1866 r. pod względem liczby ludności, był drugim co do wielkości miastem Galicji¹³. Społeczność Krakowa dzieliła się na dwie grupy: Polacy-chrześcijanie oraz Żydzi. (społeczność żydow-

¹¹ Ibidem, s. 391-392; 431; 440; 461; 471.

¹² J.M. Małecki, *W dobie autonomii galicyjskiej (1866–1918)*, [w:] *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1795–1918*, t. 3, s. 363.

¹³ Ibidem, s. 228.

ska stanowiła 35% mieszkańców i zamieszkiwała głównie dzielnicę VIII¹⁴. Najwięcej mieszkańców Krakowa pracowało w handlu i rzemiośle: szczególnie dotyczyło to branży skórzaney i odzieżowej, drzewnej, metalowej i budowlanej. Najmniejszą sferę ludności Krakowa – 23% – stanowili ziemianie, przemysłowcy, bogaci kupcy, właściciele domów, osoby o wolnych zawodach, wyżsi urzędnicy, nauczyciele szkół wyższych i średnich oraz duchowieństwo. Do grupy obejmującej średnio zarabiających 27% – należeli: urzędnicy, nauczyciele szkół elementarnych, guwernantki, rzemieślnicy, drobni kupcy. Kolejne grupy to emeryci, „obywatele”, „funkcjonariusze”, subiekci oraz praktykanci handlowi. Wymienione kręgi, stanowiły 3% i 4% ludności Krakowa. Najbiedniejszą grupę stanowili czeladnicy, robotnicy oraz służba. Grupa ta liczyła 43% krakowian. Tak więc Kraków miał charakter miasta rzemieślniczo-handlowo-urzędniczego¹⁵. Statystyka ludności Krakowa przedstawiała się następująco: w 1869 r. – 49 835 mieszkańców; w 1870 r. – to czas wzmożonej emigracji z innych miejscowości; w 1880 r. – 59 830 mieszkańców; w 1890 r. – 69 130 mieszkańców; w 1900 r. – 85 274 mieszkańców; w 1905 r. – 95 473 mieszkańców; w 1910 r. – 137 592 mieszkańców; w 1914 r. – 183 tys. mieszkańców; lata 1915–1920 – 179 863 mieszkańców.

Pod względem dzielnic, od około 1880 r. następuje stopniowe wyludnianie się Śródmieścia, co było spowodowane przekształcaniem się centrum Krakowa w dzielnicę handlowo-biurową, zajęta przez sklepy i urzędy, opłacające wyższe czynsze. Lokale te zajmowały przede wszystkim partery domów, wypierając z nich mieszkania. Wzrost ludności wykazuje po 1870 r. dzielnica – Wesoła. Później jej rozwój demograficzny ulega zatrzymaniu; gdyż znaczna część terenów wolnych należących do szpitala i klinik, pozostaje nie zabudowana.

W latach 1890–1900 następuje przyrost liczby mieszkańców dzielnic: Nowy Świat, Piasek, Kleparz, później zaś przede wszystkim Piasek i Stradom. Przyrost ludności Krakowa wstrzymała pierwsza wojna światowa¹⁶.

¹⁴ Ibidem, s. 233.

¹⁵ Ibidem, s. 234.

¹⁶ J. Demel, *Kraków na przełomie wieku XIX i XX na tle rozrostu i wcielania przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945)*, [w:] *Kraków studia nad rozwojem miasta*, pod red. J. Dąbrowskiego, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1957, s. 308.

Według spisu ludności z 1900 r. Kraków był ośrodkiem handlowo-administracyjnym; 37% mieszkańców to pracownicy handlu, 33% – było przedstawicielami wolnych zawodów, 28% pracowało w przemyśle. Przemysł ze względu na skomplikowane przepisy prawne był mało rozwinięty, jak również dlatego, iż najwyższe władze galicyjskie miały swoją siedzibę we Lwowie¹⁷.

Józef Dużyk stwierdza: „druga połowa XIX wieku, doba autonomii galicyjskiej, przyniosła Krakowowi tak poważny rozkwit jego kultury, jakiego kroniki miasta nie notowały już od lat. Po okresie zastoju i martwoty lat pięćdziesiątych w murach podupadłego gospodarzo miasta zaczęły wyrastać postacie, idee i wydarzenia głośne potem na terenie nie tylko całego kraju, ale nawet i Europy. Większa niż w pozostałych zaborach swoboda polityczna przyczyniła się do tego, że Kraków słusznie uzyskał miano *polskich Aten*. Rozwija się nauka i sztuka, błyszczy literatura, do ogromnego znaczenia dochodzi tutejszy teatr, wychowujący polskiego widza i działający na jego wyobraźnię patriotycznym sztafżem, jak i nie mniejszym artystycznym poziomem spektakli. Do tego miasta wędrują – aby zachłysnąć się autentyczną polskością – ludzie ze wszystkich zaborów”¹⁸.

Dość znamienitą rolę w rozwoju kultury Krakowa w omawianym okresie odegrali ludzie znający wartość i znaczenie kulturalnego rozwoju. Do nich należeli prezydenci: Józef Dietl (lata prezydentury 1866–1874), Mikołaj Zybliekiewicz (1874–1881), Juliusz Leo (1904–1918) i grupa radnych, wśród których figuruje postać autora Wesela. Oni często nadawali ton życiu kulturalnemu, oni walczyli o finanse dla teatrów i muzeów czy inicjowali akcje zdobywające szeroki rozgłos. Kraków stał się ośrodkiem tradycji i zwyczajów narodowych. Tu *harcował* po ulicach Konik Zwierzyniecki, zwany po 1866 r. Lajkonikiem (wskrzeszony przez Konstantego Majeranowskiego), tu wybierano Króla Kurkowego i uroczystie organizowano Wianki¹⁹.

Różne aspekty kultury Krakowa w latach autonomii były widoczne w ponad pięćsetletniej tradycji istnienia Uniwersytetu Jagiellońskiego z wydziałami: prawa, nauk humanistycznych, przy-

¹⁷ J. Demel, *Podstawy rozwoju nowoczesnego Krakowa w latach 1846–1956*, [w:] *Kraków jego dzieje i sztuka*, pod red. J. Dąbrowskiego, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1965, s. 461.

¹⁸ J. Dużyk, *Polskie Ateny*, [w:] *Dzieje Krakowa, Kraków w latach 1795–1918*, t. 3, s. 303.

¹⁹ *Ibidem*, s. 304.

rodniczych, medycyny, rolnictwa. Działała już także od 1818 r. Szkoła Sztuk Pięknych, podniesiona do rangi Akademii w 1900 r.

Od 1868 r. istniała także Szkoła Towarzystwa Muzycznego, przekształcona w 1888 r. w Konserwatorium Muzyczne. W Krakowskiej Wyższej Szkole Przemysłowej powstałej w 1875 r., były studia techniczne i handlowe²⁰.

W 1870 r. Adrian Baraniecki zorganizował prywatne kursy dla kobiet²¹ (w XIX w. kobiety nie były dopuszczane do studiów wyższych). Kraków również posiadał Bibliotekę Jagiellońską zorganizowaną przez Karola Estreichera, która w swych zasobach miała zbiory Archiwum Ziemięskiego z 1878 r., Archiwum Miasta Krakowa z 1867 r. (zreorganizowanego w 1890 r.).

Kraków posiadał wiele muzeów: Techniczne (1868), Czartoryskich (1878), Narodowe (1879) i Etnograficzne (1910).

Organizacją życia naukowego w Galicyjskim Krakowie zajęła się Akademia Umiejętności, która powstała w miejsce Towarzystwa Naukowego²².

Za prezydentury Józefa Dietla kończono budowę kanalizacji, wybrukowano place i ulice, budowano wodociągi, rzeźnie, szkoły miejskie, lazaret, rozbudowywano magistrat, restaurowano Sukienice, Wawel, kościoły, uporządkowano Rynek Główny, Planty, które w 1874 r. ozdobiono pomnikami w ramach programu patriotyczno-narodowego, zasypano stare koryto Wisły tworząc Planty Dietłowskie, założono Park Krakowski w 1887 r. i Park Henryka Jordana w 1889 r.

Niemale znaczenie dla rozwoju polskiej literatury i teatru miały prace krakowskich pisarzy i dramaturgów. Nazwisko Stanisława Wyspiańskiego, jego wspaniałe dzieła nie straciły swego blasku do dziś i budzą podziw wśród swoich i obcych, a ludzie teatru czerpią dalej z ogromnego dorobku krakowskiej sceny w pamiętnych latach dyrektury Tadeusza Pawlikowskiego i Ludwika Solskiego. Podkreślić wreszcie trzeba ogromną rolę Krakowa w krzewieniu kultury polskiej na terenach, gdzie jej byt był poważnie zagrożony: Pomorzu, Śląsku Cieszyńskim, Królestwie Kongresowym. Dużą rolę spełniał tu spolszczony od lat rektoratu Józefa Dietla Uniwersytet Jagielloński; w promieniach jego oddziaływania znalazła się mło-

²⁰ Ibidem, s. 445.

²¹ J. Kras, *Wyższe Kursy dla kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1894*, Kraków 1972, „Biblioteka Krakowska” (dalej: „BK”), nr 114.

²² J. Demel, *Podstawy rozwoju nowoczesnego Krakowa w latach 1846–1956*, s. 449.

dzień z Królestwa Kongresowego, Litwy, Wołynia, Podola, Ukrainy, Wielkopolski, Pomorza. Szczególnie młodzież Śląska Cieszyńskiego, Górnego Śląska i Opolszczyzny garnęła się do Krakowa, wśród niej wybitni pionierzy odrodzenia narodowego. Wielki był również udział teatru krakowskiego i literatury w obronie i krzewieniu polskości w pozostałych zaborach.

Spod Wawelu płynęły książki ze słowami otuchy i nadziei, z krakowskiej sceny rozbrzmiewały słowa polskich dramatów, a tutejsi aktorzy wędrowali np. na Śląsk z przedstawieniami.

Kultura Krakowa w omawianym okresie dowiodła niezbitcie, że myśl polska mimo olbrzymich przeszkód żyje i rozwija się. Jest to w jej dziejach jeden z najpiękniejszych rozdziałów²³.

II. Znaczenie Kościoła krakowskiego w latach 1867–1918

Diecezja krakowska obejmowała obszar dawnej Rzeczypospolitej Krakowskiej, Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Wikariuszem apostolskim w części diecezji krakowskiej został biskup Antoni Gałęcki, zaufany rządu i patriota austriacki. Bardzo niepopularny w Krakowie, uchodzący za germanizatora, musiał, wobec zmienionej polityki rządu austriackiego, opuścić Kraków.

W 1879 r. powołano biskupa-ordynariusza krakowskiego. Został nim, z inicjatywy papieża, Albin Dunajewski (1817–1894). Nowo konsekrowany w kościele Mariackim biskup krakowski obejmował stolicę św. Stanisława w diecezji ograniczonej do wikariatu apostolskiego, obejmującego 44 parafie, w tym 11 krakowskich, z przedmieściami na lewym brzegu Wisły i kilka wsi podmiejskich. Parafie te tworzyły pięć dekanatów, w których żyło ogółem niecałe 144 tysięcy wiernych. Od 1878 r. toczyły się pertraktacje pomiędzy Stolicą Apostolską, rządem austriackim i konsystorzem tarnowskim o powiększenie terytorium diecezji krakowskiej. W styczniu 1880 r. nastąpiło podniesienie wikariatu apostolskiego do statusu diecezji, do której z rozległej diecezji tarnowskiej przyłączono dekanaty: biański, oświęcimski, skawiński, wadowicki i żywiecki oraz części wielickiego, dobczyckiego, myślenickiego i makowskiego. W trosce o podniesienie poziomu wykształcenia duchowieństwa biskup A. Dunajewski, od 23 czerwca 1890 r. kardynał tytułu św. Gerwazego i Protazego, popierał starania podupadłego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, od lat zabiegającego o swoją reorganizację, której doczekał się w 1880 r. Powiększono wówczas liczbę katedr, przy-

²³ J. Dużyk, *Polskie Ateny*, s. 344.

wrócono zawieszono w 1847 r. prawo nadawania stopni doktorskich, przyznano profesorom pensję równą płacy ich świeckich kolegów i prawo do emerytury. Biskup, od którego zależała obsada katedr, starał się pozyskać dla tego wydziału nowe siły, reprezentujące odpowiednio wysoki poziom naukowy. Przy pomocy profesora, kilkakrotnego dziekana wydziału teologicznego Józefa Sebastiana Pelczara, sprowadzał z terenu całej Polski wybitne indywidualności, które z czasem stały się chlubą Uniwersytetu. Staraniem biskupa Dunajewskiego powstała w Uniwersytecie w 1882 r., pierwsza w monarchii austro-węgierskiej katedra filozofii chrześcijańskiej. Troska pasterska kardynała Albina Dunajewskiego nie ograniczała się jedynie do Kościoła krakowskiego. Był ojcem duchownym całego narodu, zwłaszcza najbardziej udrczonej jego części w zaborze rosyjskim. Na długo przed wyniesieniem na stolicę św. Stanisława był nieoficjalnym ambasadorem spraw polskich przy Watykanie. Księża wygnanci znajdowali schronienie w diecezji krakowskiej. Kiedy w 1894 r. kardynał Dunajewski odchodził z tego świata, proces odrodzenia diecezji i integracji jej duchowieństwa i wiernych był już zakończony.

Następcą Albina Dunajewskiego został w 1894 r. biskup Jan Puzyna (1842–1911), mianowany kardynałem w 1901 r. Dużego rozgłosu nabrały niektóre jego decyzje podejmowane zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w samym Krakowie, m.in.: niedopuszczenie do sprowadzenia na Wawel zwłok Juliusza Słowackiego. Ożywił zaniedbane bractwa trzeźwości, których w 1895 r. było w diecezji zaledwie sześć. Pod koniec jego pasterzowania liczono ich już 113. Szczególną troską otaczał katechizację szkolną. W 1896 r. zaczęło w diecezji działać Bractwo Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu, które oprócz pielęgnowania szczególnego kultu Eucharystii, zaopatrywało ubogie kościoły w sprzęty i szaty liturgiczne. W celu poszerzenia działalności charytatywnej poszczególnych parafii zalecał w 1907 r. tworzenie w nich Konferencji św. Wincentego à Paulo. Podobnie jak inni biskupi galicyjscy popierał akcję misji parafialnych prowadzonych głównie przez jezuitów, misjonarzy św. Wincentego à Paulo i redemptorystów²⁴.

Kraków stał się najsilniejszym w Polsce ośrodkiem życia religijnego²⁵. Wpływ Kościoła na życie miasta był nadal wielki, ale i w sa-

²⁴ S. Piech, *Odnowiona diecezja Krakowska w obliczu „znaków czasu” 1879–1978*, [w:] *Kościół krakowski w życiu państwa i narodu polskiego*, red. A. Pankowicz, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2002, s. 131–139.

²⁵ J.M. Małecki, *W dobie autonomii galicyjskiej (1866–1918)*, [w:] *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1795–1918*, t. 3, s. 250–251.

mym Kościele zaszły zmiany, gdy zmarł kardynał Puzyna (1911). Jego następcą został Adam Stefan Sapieha (1867–1951).

W przeciwieństwie do swego poprzednika na stolicy biskupiej, Adam Sapieha urządzał uroczyste nabożeństwa z okazji rocznic narodowych. Warto tu wspomnieć trzechsetlecie śmierci ks. Piotra Skargi (1912), pięćdziesięciolecie wybuchu powstania styczniowego (1913), setną rocznicę śmierci księcia Józefa Poniatowskiego (1913). Sprowadził w 1913 r. do Krakowa z Opawy zwłoki zmarłego w 1851 r. na wygnaniu biskupa krakowskiego Karola Skórkowskiego. Po śmierci H. Sienkiewicza celebrował w kościele Mariackim uroczystą mszę św. żałobną 20 listopada 1916 r.²⁶

W porównaniu z początkiem ery autonomicznej struktura wyznaniowa ludności (trzykrotnie teraz liczniejszej na tym samym obszarze dwóch dekanatów miejskich) zmieniła się jeszcze na korzyść katolików. Według źródeł kościelnych, w ostatnim roku przed wojną katolicy stanowili 77%, inni chrześcijanie (prawosławni i protestanci) tylko 0,5%, żydzi – 22,5%, a bezwyznaniowci – zaledwie 0,05% (67 osób). Ta ostatnia liczba odnosi się oczywiście do tych tylko, którzy formalnie zadeklarowali bezwyznaniowość. Od 1869 r. przybyło 11 kościołów i kaplic publicznych²⁷. Diecezja krakowska, podobnie jak niegdyś tarnowska, włączona została do metropolii lwowskiej.

III. Ogólny zarys dziejów powstania klasztorów krakowskich

Kraków od stuleci był najsilniejszym ośrodkiem życia zakonnego w Polsce. Kościół krakowski zajmował i zajmuje szczególne miejsce w dziejach Polski. Jego rola na różne sposoby manifestowała się w poszczególnych okresach dziejowych²⁸.

Prestiż Kościoła krakowskiego wzrósł ogromnie już w okresie rozbicia dzielnicowego. Sprzyjał temu fakt, iż Kraków stał się siedzibą wielkiego księcia Władysława Łokietka. Po załamaniu się senioratu i upadku władzy wielkksiążęcej, co widoczne jest w XIII wieku, Kościół był na tyle samodzielnie siłą polityczną, że sam nadawał Krakowowi szczególne znaczenie w Polsce²⁹.

²⁶ S. Piech, *Odnowiona diecezja Krakowska w obliczu „znaków czasu” 1879–1978*, s. 131–139.

²⁷ *Ibidem*, s. 379.

²⁸ M. Gawor, *Muzyczna działalność klasztorów krakowskich. Klasztor OO. Kapucynów w Krakowie*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego WSFP Ignatianum w Krakowie”, Wydawnictwo Ignatianum, Kraków 2003, s. 154.

²⁹ J. Wyrozumski, *Dzieje Kościoła krakowskiego od Jana Muskaty do Jana*

Diecezja Krakowska obfitowała w zgromadzenia zakonne. Powstawały one w różnym czasie, od XI w. poczynając. Większość z nich trwała nieprzerwanie przez kolejne wieki³⁰. Kraków skupiał wielką ilość kościołów i klasztorów oraz czczonych obrazów, był przeto celem licznych pielgrzymek, nazywano go polskim Rzymem. Około 1870 r., na terenie miasta znajdowało się 36 kościołów, miało siedzibę 11 zakonów męskich i tyleż żeńskich, skupiających ogółem ok. 130 zakonników i 340 zakonnice. W ciągu następujących dziesięcioleci ilości te uległy znacznemu pomnożeniu. Jeszcze za biskupa A. Gałęckiego przyjęto w Krakowie zgromadzenia zakonne wypędzone z Królestwa po powstaniu styczniowym – felicjanki, Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia – magdalenki; lub też wydalone z Prus w czasach tzw. kulturkampfu – karmelitanki bose, urszulanki. W 1867 r., wrócili do Krakowa jezuita i rozpoczęli budowę kolegium na Wesołej, w 1873 r. objęli swój dawny kościół pijarzy, a w 1877 r. założyli na Kleparzu swój drugi dom misjonarzy. W czasach biskupa Dunajewskiego trwał nadal proces osiedlania zgromadzeń zakonnych, między innymi pojawili się zmartwychwstańcy. Równocześnie budowano nowe kościoły, jak zespół kościoła i klasztoru karmelitanek przy ulicy Łobzowskiej.

Ogółem w Krakowie było 46 kościołów i kaplic publicznych, działało 16 zakonów męskich i tyleż żeńskich z około 530 zakonnikami i 820 zakonnice. Wśród zakonów męskich najliczniejsi byli jezuita (119 księży, kleryków i braci), utrzymujący dwa kolegia – przy kościele św. Barbary i na Wesołej.

Benedyktyni przybyli do Krakowa w czasach Kazimierza Odnowiciela. W diecezji krakowskiej przetrwało też pięć XII-wiecznych klasztorów cysterskich, wywodzących się również z reguły benedyktyńskiej³¹. W Polsce rozwinęły się zgromadzenia z rodziny augustiańskiej, opierające się na regułach wyprowadzonych z myśli św. Augustyna. Należy wskazać również na bardzo rozpowszechnione w Polsce zgromadzenia mendykanckie, dominikańskie i franciszkańskie. Powstały one w XIII wieku. Godzien wzmianki jest zakon karmelitów, którego pierwszy dom powstał w Krakowie. Fundowała go para królewska: św. Jadwiga i Władysław Jagiełło w latach dziewięćdziesiątych XIV w. U progu zjednoczenia państwowego Polski i odrodzenia Królestwa Polskiego, biskupstwo

z *Radliczyc (1295–1392)*, [w:] *Kościół krakowski w tysiącleciu*, ZNAK, Kraków 2000, s. 69.

³⁰ Ibidem, s. 78.

³¹ Ibidem, s. 79–83.

krakowskie reprezentowało wielki potencjał w zakresie struktur kościelnych, zasobów materialnych i liczebności duchowieństwa. Sieć klasztorów u schyłku XIV i XV w. uległa znacznemu zagęszczeniu. Na plan pierwszy wysunęły się fundacje klasztorów kanoników regularnych i mendykanckich, natomiast nie rozwijają się liczebnie klasztory mnisze³².

Druga połowa XV w. przyniosła dalszy rozwój fundacji klasztorów obserwantów franciszkańskich, czyli bernardynów. Za sprawą króla Władysława Jagiełły i biskupów krakowskich zostały zreformowane niektóre klasztory małopolskie.

Największym centrum życia zakonnego w diecezji krakowskiej i w ogóle całej metropolii gnieźnieńskiej stał się Kraków. Liczył on u schyłku XV wieku 17 klasztorów (włączając w to opactwa tynieckie, mogiłskie i benedyktynów słowiańskich). Kraków posiadał 5 konwentów mendykanckich (dominikanie, franciszkanie, augustianie, karmelici i bernardyni), co według standardów zachodnioeuropejskich świadczyło o jego wielkomijskim charakterze³³.

Od drugiej połowy XVI wieku, zaczęło przybywać klasztorów w diecezji i samym Krakowie. Do 10 istniejących zakonów (dominikanie, franciszkanie, duchacy, markowie, karmelici, bernardyni, bożogrobcy, augustianie, kanonicy regularni, paulini) dołączyli jezuiti. Warto zaznaczyć, iż wkład jezuitów w dzieło potrydenckiej odnowy, był znaczny w diecezji krakowskiej. Rzesze wiernych gromadziły kazania superiora domu, ks. Piotra Skargi, w kościele św. Barbary.

W połowie XVII w. istniało w Krakowie 20 domów zakonnych, w których mieszkało łącznie blisko 1000 zakonników³⁴.

Zakony (dominikanów, franciszkanów, duchaków, marków, karmelitów, bernardynów, bożogrobców, augustianów, kanoników regularnych, paulinów, jezuitów) przyciągały dobrodziejów i wiernych, rywalizując z klerem parafialnym i innymi zakonami, dzięki uzyskiwanym u stolicy Apostolskiej odpustom i pozwoleniom na koronacje obrazów³⁵.

W XIX w. Kraków był największym centrum życia zakonnego. Nowe zgromadzenia zakonne znajdowały tu dogodne warunki

³² K. Ożóg, *Kościół krakowski w późnym średniowieczu*, [w:] *Kościół Krakowski w tysiącleciu*, s. 117.

³³ *Ibidem*, s. 124–126.

³⁴ M. Gawor, *Muzyczna działalność klasztorów krakowskich. Klasztor OO. Kapucynów w Krakowie*, s. 156.

³⁵ J. Kracik, *Przeciw reformacji*, [w:] *Kościół Krakowski w tysiącleciu*, s. 261.

ki rozwoju, korzystając ze swobód polityczno – -religijnych, jakie panowały w ówczesnym czasie w Galicji. Na terytorium diecezji krakowskiej w jej nowych granicach znalazły się 23 zakony męskie (16 w Krakowie i 7 poza Krakowem). W Krakowie: kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu, paulini na Skałce, kameduli na Bielanach, dominikanie, franciszkanie konwentualni, bernardyni, reformaci, kapucyni, augustianie, karmelici trzewickowi, jezuiti w dwu domach, misjonarze św. Wincentego à Paulo na Stradomiu i na Kleparzu, pijarzy, bonifratrzy. Poza Krakowem znajdowali się cystersi w Mogile, karmelici bosci w Czernej, bernardyni w Kalwarii Zebrzydowskiej i Alwerni³⁶.

W przededniu I wojny światowej diecezja krakowska była podzielona na 18 dekanatów. Imponująco przedstawiał się stan duchowieństwa zakonnego.

W 33 konwentach życie wspólne prowadziło 720 zakonników z 21 zakonów i zgromadzeń zakonnych, pojawiły się również nowe. Z Włoch do Oświęcimia przybyli pierwsi salezjanie, a w 1911 r. objęli zakład wychowawczy w Krakowie przy ulicy Rakowickiej. W 1903 r. kardynał Puzyna wyraził zgodę na osiedlenie się salwatorianów na terenie diecezji krakowskiej³⁷.

W granicach diecezji krakowskiej znajdowało się także wiele klasztorów żeńskich. Swoje domy prowadziły: norbertanki na Zwierzyńcu, duchaczki przy kościele św. Tomasza, wizytki na Biskupiem, dominikanki na Gródku, bernardynki przy kościele św. Józefa, klaryski przy kościele św. Andrzeja, karmelitanki na Wesołej i przy ul. Łobzowskiej, augustianki na Kazimierzu, prezentki przy kościele św. Jana, urszulanki, szarytki, felicjanki na Smoleńsku czy siostry Matki Bożej Miłosierdzia³⁸.

Do Krakowa przybyły także: nazaretanki, które osiedliły się w domu przy ulicy Warszawskiej, Córki Bożej Miłości, siostry służebniczki Najświętszej Maryi Panny, ze Starej Wsi pod Brzozowem, siostry serafitki. W końcu XIX w. doszło do utworzenia w Krakowie kilku zgromadzeń zakonnych, a mianowicie: *Braci Posługującym Ubogim* – czyli tzw. albertynów, jak i *Siostr Posługujących Ubogim* – tzw. Albertynek oraz *Ślug Jezusa* – tzw. sercanek³⁹.

³⁶ J. Urban, *Diecezja krakowska w XIX wieku*, [w:] *Kościół Krakowski w tysiącleciu*, s. 363.

³⁷ Ibidem, s. 381.

³⁸ Ibidem, s. 369.

³⁹ Ibidem, s. 372–373.

Ruch zakonny rozwijał odwagę i kształtował różne sfery osobowości. Bezpośrednio i pośrednio zakonnicy stawali w obronie narodowej tożsamości. Klasztory były ośrodkami patriotycznej edukacji i miłości do ojczyzny⁴⁰. Wspólnota zakonna otwierała się na potrzeby innych. Stąd gotowość do przenoszenia się z jednego miejsca w drugie, udawanie się zawsze tam gdzie był człowiek potrzebujący pomocy i czekający na słowa otuchy. Historia nie zna zakonów, które uciekałyby od człowieka.

W cieniu klasztornych korytarzy, w świątyniach i skryptoriach, rodziła się europejska tożsamość. Powstawały nowe rozwiązania architektoniczne, oryginalne koncepcje filozoficzne, myśli teologiczne, rozwijała się muzyka i literatura.

Dzisiejszy człowiek wyczulony jest na te wartości, jakie niósł i niesie klasztor. W poszukiwaniu eremu, tęskniący za ciszą chętnie puka do furty klasztornej, prosząc o przyjęcie niekiedy na kilka dni, tydzień lub dłużej. Jest to czas nabierania mądrości, dystansu do otaczających go problemów, odkrywania tego, co istotne i ważne.

Klasztor to swoista oaza kultury i spokoju. Człowiek odkrywa lub wzmacnia sens swego życia, cierpień czy podejmowanych wysiłków. Tutaj stara się znaleźć odpowiedź na pytanie: kim jestem?⁴¹

⁴⁰ ⁴⁰ Z. Kijas, *Ruch zakonny i bogactwo duchowo-materialne krajów słowiańskich*, [w:] *Klasztory i kultura krajów słowiańskich*, t. 14, red. W. Stępniaś – Minczewska, Z. Kijas, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2001, s. 19.

⁴¹ *Ibidem*, s. 18.